

Field : History

Type : Review Article

Received: 14.10.2016 - *Accepted*: 05.12.2016

Öğrenen Öğreten İletişimi ve Etkileşimi Çerçevesinde Abbasi Sarayında Şehzadelerin Hocalarıyla İlişkileri¹

Mustafa HİZMETLİ

Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Bartın, TÜRKİYE

E-posta: mhizmetli@bartin.edu.tr

Öz

Bilgi ve kültür aktarımında önemli rolü çeşitli düzeylerdeki okulların üstlendiği günümüzün aksine ortaçağda bu işi öğretmenler ev veya konaklarda yapmaktaydı. Bu dönemdeki bilgi aktarımın kalitesi ve verimliliği birçok faktörün yanı sıra günümüzde öğrenen öğrenen iletişimi adı verilen olguya sıkı sıkıya bağlıdır. Bu çalışmada Abbasi sarayında geleceğin halifeleri olmaları bakımından eğitimlerine büyük özen gösterilen şehzadelerin aldıkları eğitim sırasında hocalarıyla nasıl bir iletişim içinde oldukları sorusuna cevap arandı. Bu ilişki Abbasi Halifesi Harunurreşid'in oğulları Emin ve Me'mûn'un hocası Ali b. Hamza el-Kisai, Halife el-Me'mun'un oğullarının hocası Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad el-Ferra, Halife el-Mütevekkil'in oğullarının hocası Ebu Yusuf Yakub b. Es-Sikkît örneklerinde inceleme konusu yapıldı. Bu incelemede şehzadelerin hocalarıyla kurdukları iletişimin yapısı, niteliği ve aralarındaki etkileşim ele alınarak Abbasi sarayındaki öğrenen imajı üç halife üç hoca örneğinde ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abbasi sarayı, şehzade, hoca/öğreten, öğrenen, iletişim, etkileşim

¹ Bu makale, 13-16 Ekim 2016 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen Uluslararası Avrasya Spor, Eğitim ve Toplum Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

The Relation of the Shahzadas in Abbasid Palaces with their Teachers in the Context of Learner-Teacher Communication and Interaction

Abstract

Contrary to today's world where we have schools for formal education process, teachers were continuing their jobs either at private homes or palaces during medieval ages. The quality of the education by then was directly related to the quality of the relation between teacher and learner. In this study, it was aimed to explore the quality of the relation between teachers and shahzadas whom were expected to be assigned as the khalifas in later years. For this purpose, the relation between the children of Abbasid khalifas Harununreshid, Emin and Me'mun, and their teacher Ali b. Hamza el-Kisai; the relation between the children of Khalifa el-Me'mun and their teacher Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad el-Ferra; and the relation between the children of Khalifa el-Mütevekkil and their teacher Ebu Yusuf Yakub b. Es-Sikkât was examined. Through examination of these three teachers and their student shahzadas, the quality and structure of teacher-learner relation and effectiveness of communication in Abbasid palaces was elaborated.

Keywords: Abbasid palace, shahzada, teacher, learner, communication, interaction

Giriş

Abbasi Sarayında Şehzadelerin Hocalarıyla İlişkileri

Şehzadelerin iyi yetişmesi amacıyla doğumlarından itibaren gerekli tedbirler alınır, eğitilip yetiştirilmeleri için devrin önde gelen âlimleri görevlendirilir ve bunlara müeddip adı verilir.

Muâviye b. Ebû Süfyân'dan itibaren Emevî halifeleri çocuklarını fasih Arapça öğrenmeleri için Suriye çöllerindeki Arap kabilelerine gönderiyorlardı. Abdülmelik b. Mervân oğlu Velîd'i çok sevdiğinden onu yanından ayırmamış, fakat konuşmalarında hata yapmaya başlayınca bâdiyeye göndermediğine pişman olmuştur. Velîd en iyi Arapça hocalarından ders almasına rağmen bu eksikliğini giderememiştir (İbn Abdürabbih, II, 309; V, 171). Şehzadeler genellikle halifeler tarafından belirlenen eğitim ve öğretim programları çerçevesinde Kur'ân-ı Kerîm, hadis, tarih, ahlâk ve Arap dili ve edebiyatı dersleri de alıyorlardı. (İbn Kuteybe, II, 182-183; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 539) Halife ve sultanlar, müeddiplere maaşlarının yanında ayrıca ihsanlarda bulunur ve disiplinden asla taviz vermemelerini tembih ederlerdi.(Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Şehzade", *DİA*, XXXVIII, 478)

Halifeler çocuklarını bir yandan seçkin âlimlerin ellerine teslim ederken bir yandan da kendi elleriyle seçtikleri müzisyen ve şairlerden sanat eğitimi ve zevki almalarını sağlıyorlardı. Gelişmelerini düzenli olarak gözetler, zaman zaman sınavdan geçirirlerdi. Genç şehzadelerin eğitimi beş yaşında başlardı; o dönemde "çocuklukta eğitmek, taşa yazı kazımaktır," derlerdi. Şehzadelerin ilk görevlerini üstlenecekleri on beş yaşlarında bu eğitim sona ererdi.(Andre Clot, *Harunreşid ve Abbasiler Dönemi*, 30)

Harun'un oğlu Emin'i Nahiv üstadı el-Ahmer'e emanet edişi şöyle aktarılır: *Harun der ki: Ahmer, Müminlerin hükümdarı en değerli kanını, gönlünün en değerli meyvesini sana emanet ediyor. Sana mutlak bir yetki tanıyıp bu çocuğa söz dinletmeyi bir vazife bilmeni istiyor. Halifenin sana verdiği bu görevlere layık ol; öğrencine Kur'an okumayı, şariat esaslarını öğret; klasik şiiri hafızasına nakşet; atalarımızın gelenek ve göreneklerini öğrenmesini sağla. Öyle ki sözlerinde ölçülü hale gelip bu konularda söz söyleyebilme yeteneği kazansın; işle eğlenceyi birbirine karıştırmamayı öğrensin; Haşimi ailesinden kendisini ziyarete gelecek yaşlıları nasıl karşılayacağını ve bu tür toplantılara katılacak diğer kabile büyüklerine nasıl davranması gerektiğini öğret. Günde bir saatiniz bile eğitimden uzak geçmesin. Çok sert olma ki kafası karışıp zekası zayıflamasın; Çok fazla hoşgörülü davranma ki tembelliği adet haline getirmesin. Dostluk ve tatlılıkla hatalarını düzeltmekten çekinmezsen sana daha çok bağlandığını göreceksin. Ama tatlılığın sonuç vermediği yerlerde sertleşmekten, gerekeni yapmaktan çekinme."* (İbn Haldun, *Mukaddime*, 475-476; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 556; A. Clot, 30-31)

Edepli bir insan; onurlu, dürüst, başkalarına saygılı bir insan yetiştirmeyi amaçlayan bu program, kuşkusuz Harun'un almış olduğu eğitime çok yakındır. Kendisi de çok iyi bir eğitim almış olan Mehdi, her biri kendi alanında uzman değişik hocalar eliyle Harun'un yetişmesini sağlamıştır. Üzerlerinde geniş yetkiye sahip lalası Kisâî, çok seçkin bir aydıydı. (A. Clot, 31)

Muaz b. Müslim el-Herra'dan nahiv öğrenmiş, ardından Basra'ya giderek Halil b. Ahmed'in derslerine katılmıştır. Ebu Amr b. Ala, Yunus b. Habib ve İsa b. Ömer el-Hemdani'den faydalandı. Nahiv ilmi için Halil b. Ahmed'in tavsiyesi üzerine Hicaz, Necid ve Tihame kabilelerine gitmek üzere seyahate çıkmış ve söz konusu ilmi en fasih şekliyle bu kabilelerden öğrenmeye çalışmıştır. Basra'ya döndüğünde vefat etmiş olan Halil b. Ahmed'in yerine ders

veren Yunus'la yaptığı ilmi münakaşalar sonunda ders verme görevini ondan devralmıştır. Kisâî'den Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, Ebu Ömer ed-Dûrî, Kuteybe b. Mihran, Ebu Haris Leys b. Halid gibi âlimler kıraat ilminde istifade etmiş; el-Ferrâ, Yakub b. İbrahim ed-Devrakî, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Sa'dan ve diğerleri kendisinden rivayette bulunmuştur. Ayrıca el-Ferrâ, Me'ani'l-Kur'an adlı eserinde Kisâî'den aldığı rivayetlere bolca yer vermiştir.(Tayyar Altıkulaç, Kisai, *DİA*, 69)

Abbasi Halifesi Mehdi-Billah, Ali b. Hamza el-Kisâî'yi Bağdat'a davet ederek oğlu Harun'un eğitimiyle görevlendirmiştir. Mehdi'den sonra Halife olan Harunürreşid, oğulları Emin ve Me'mun'un eğitimini ona havale etmiştir. Kendisini hacca götürülen halife ondan faydalanmayı sürdürmüştür. Hayatının sonuna kadar kıraat ve dil konusunda otorite kabul edilen el-Kisâî, Harunürreşid'le çıktığı Horasan seyahati sırasında 805 yılında vefat etmiştir. (İbn Hallikan, II, 458)

İkinci önemli şahsiyet Me'mun'un oğullarına hocalık yapan el-Ferrâ'dır. Tahsilini doğduğu Kûfe'nin ardından Basra'da devam ettiren el-Ferrâ, Halil b. Ahmed ve Yunus b. Habib gibi âlimlerden ders okumuştur. Halife Mehdi-billah döneminde (775-785) hocası Ruasî'nin tavsiyesiyle Bağdat'a gittiği zaman şehrin en yetkili âlimi olan el-Kisâî ile yaptığı ilmi tartışmada nahivdeki üstünlüğünü görünce onun gözde talebeleri arasında yer almıştır. Daha sonraki yıllarda saraya ve devlet adamlarının çevresine girmesi ve buralarda tanınması hocası sayesinde olmuştur. Ferrâ, 803 yılından önce çevresinde kendini kabul ettirmiş ve halifenin huzuruna davet edilecek derecede şöhret ve itibar sahibi olmuştu. Ancak şöhret bulduğu nahiv ve Kuran ilimleri alanında dönemin önemli şahsiyeti sayılması el-Kisâî'nin ölümü sonrasında rastlamaktadır. El-Kisâî'nin vefatı üzerine arkadaşlarının ısrarıyla onun yerine geçti ve o tarihten itibaren hocalık hayatı başlamış oldu. VIII. Yüzyılın sonu ile IX. Yüzyılın başlarında Kur'an ilimleri alanında Bağdat'ta en büyük otorite kabul edilen Ferrâ'nın dersleri ve imla meclisleri büyük rağbet görüyordu. Me'mun'un oğullarına hocalık yapan el-Ferrâ, aralarında Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, İbnü's-Sikkî'tin de bulunduğu çok sayıda talebe yetiştirmiştir. (Zülfikar Tüccar, "Ferra, Yahya b. Ziyad, *DİA*, XII, 406-407.)

Âlimlerin ilimleriyle ayrıcalıklı bir konum kazanmaları veya saygı görmeleri tenkit konusu olabiliyordu. El-Me'mûn'un iki oğlunun (ö. 207/822) öğretmeni (*müeddib*) olan el-Ferrâ, bazı ihtiyaçları için yerinden kalkınca, el-Me'mûn'un aynı zamanda veliaht olan oğulları onun nalınlarını getirmek için yarışmışlar ve her biri bir tekini getirmişti. Bunun haberi derhal el-Me'mûn'a gizlice ulaştırılmıştı. Bir gün Halife el-Me'mûn, el-Ferrâ'ya şöyle bir soru sormuştu: *İnsanların en yücesi kimdir?* El-Ferrâ demiş ki: *Mü'minlerin Emiri'nden daha yücesini bilmiyorum.* El-Me'mûn cevap vermiş: *Hayır, kim yerinden kalktığında Müslümanların veliahdı pabuçlarını getirmek için yarışır, sonunda onlardan bir tekini getiren her birinden razı olursa, odur insanların en yücesi.* (Hatîb El-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, c. XIV, s. 150; İbn Hallikan, *Vefeyat*, c. VI, s. 178-179).

Bu nakilden Halife'nin, oğullarının hocaları el-Ferrâ'ya gösterdikleri saygıyı kıskanmış olduğu, bu yüzden de meşhur âlimi kinadığı anlaşılmaktadır.

İbnü's-Sikkî't, Ebu Yusuf, Yakub b. İshak (ö. 858), tahsiline el-Kisâî'nin arkadaşı olan babasının yanında başlamış; ardından Kutrub, Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, Ebu Ubeyde et-Teymî, Asmaî, Ebu Abdullah İbnü'l-Arabî'nin de aralarında bulunduğu lügat ve dil âlimlerinden ders almıştır. Dil ve lügat bilgisini geliştirmek, emsal ve ahbâr derlemek için bir süre bedeviler arasında yaşamıştır. Daha sonra Bağdat'ın Kantara semtinde babasıyla birlikte çocuklara ders vermeye başlamıştır. Abudllah b. Tahir'in çocuklarıyla Halife el-

Mütevekkil'in oğulları Müeyyed-billah ve Mu'tez-billah'ın hocalığına kadar yükselmiştir. Ancak saraya girmesi hayatına mal olmuştur. Saraydaki bir sohbet esnasında Halife el-Mütevekkil, Şia'ya mütemayil olduğu bilinen İbnü's-Sikkît'e Müeyyed ve Mu'tez'i mi yoksa Hz. Hasan ve Hüseyin'i mi daha çok sevdiğini sormuştu. İbnü's-Sikkît, Resûlü Ekrem'in torunlarını tercih ettiğini, hatta Hz. Ali'nin kölesi Kanber'i bile Müeyyed ve Mu'tez'den daha çok sevdiğini söylemiştir. Halife bu cevaba çok sinirlenmiş ve hemen orada linç edilerek öldürülmesini emretmiştir. Bu eylem sonucu öldürülen İbnü's-Sikkît, hem çağdaşlarının hem de sonraki âlimlerin takdirini kazanmış, Ebu Hanife ed-Dineverî, Ebu Said es-Sükkerî ve Mufaddal b. Seleme gibi dil âlimlerinin de aralarında bulunduğu birçok öğrenci yetiştirmiş bir şahsiyettir. (Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbnü's-Sikkît", *DİA*, 210-211)Edebiyattan anlayan ve şiir yazdığı bilinen el-Mütevekkil'in âlim, edip ve şairlere yüksek miktarda hediyeler verdiği bilinmekte, onun ihsanlarına mazhar olanlar arasında İbnü's-Sikkît'ten başka Ebu Osman el-Mazini ve Müberred de yer almaktadır. Konu siyaset olunca halifenin aralarındaki bu muhabbeti hiçe sayarak İbnü's-Sikkît'i ağır bir şekilde cezalandırdığı anlaşılmaktadır. (Mahmut Kırkpınar, "Mütevekkil-Alellah", *DİA*, 212-214)

Sonuç ve Değerlendirme

Abbasilerde geleceğin halifeleri olan şehzadelerin yetiştirilmesine büyük önem verilmekteydi. Bu anlayışla dönemin önde gelen âlimlerinden sarayda ders almaları sağlanmaktaydı. Hocalardan aldıkları derslerin başlıcaları Kur'ân-ı Kerîm, hadis, tarih, ahlâk ve Arap dili ve edebiyatıdır. Halifeler ayrıca şehzadelerinin seçtikleri müzisyen ve şairlerden sanat eğitimi ve zevki almalarını da sağlamaktaydılar. Halifeler şehzadelerinin hocalarına büyük değer vermekte, maaşlarının yanı sıra armağan ve ihsanlarda da bulunmaktaydılar. Harunürreşid'in ve çocuklarının hocası el-Kisâî, el-Me'mun'un şehzadelerinin hocası el-Ferrâ ve el-Mütevekkil'in oğullarının hocası İbnü's-Sikkît sarayda yüksek bir itibar görmekteydi. El-Ferrâ, ders verdiği şehzadelerden gördüğü saygı halife tarafından kiskanılmasına sebep olacak kadar fazlaydı. Halife el-Mütevekkil ile sohbet yakın arkadaşlığı yapan ve ders verdiği şehzadeler nazarında da itibarı yüksek olan İbnü's-Sikkît ise, siyasi görüşü yüzünden bu halifenin gazabına uğrayarak ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Sonuç olarak halifeler tarafından geleceğin yöneticileri olan şehzadelerin eğitim öğretimlerine verilen büyük önem dolayısıyla bu iş için dönemin ileri gelen âlimlerinin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Yüksek maaşlar alan şehzadelerin hocaları sarayda –özel durumlar haricinde- pahalı hediyelerle ödüllendirildikleri gibi, büyük saygı ve nüfuz sahibi olup el üstünde tutulmaktaydı.

KAYNAKÇA

- Altıkulaç, T. "Kisai", *DİA*, XXVI, 69
Abdürabbih, İ. *İkdu'l-Ferid*, II, 309; V, 171
Clot, A. *Harunreşid ve Abbasiler Dönemi*, 30-31
El-Bağdadî, H. *Tarihu Bağdad*, c. XIV, s. 150
Haldun, İ. *Mukaddime*, 475-476, 539
Hallikan, İ. *Vefeyat*, c. VI, s. 178-179

- Karaarslan, N.Ü. “İbnü’s-Sikkît”, *DİA*, XXI, 210-211
Kırkpınar, M. “Mütevekkil-Alellah”, *DİA*, 212-214
Kuteybe, İ. *Uyunu’l-Ahbar*, II, 182-183
Küçükaşçı, M.S. “Şehzade”, *DİA*, XXXVIII, 478
Tüccar, Z. “Ferra, Yahya b. Ziyad”, *DİA*, XII, 406-407